

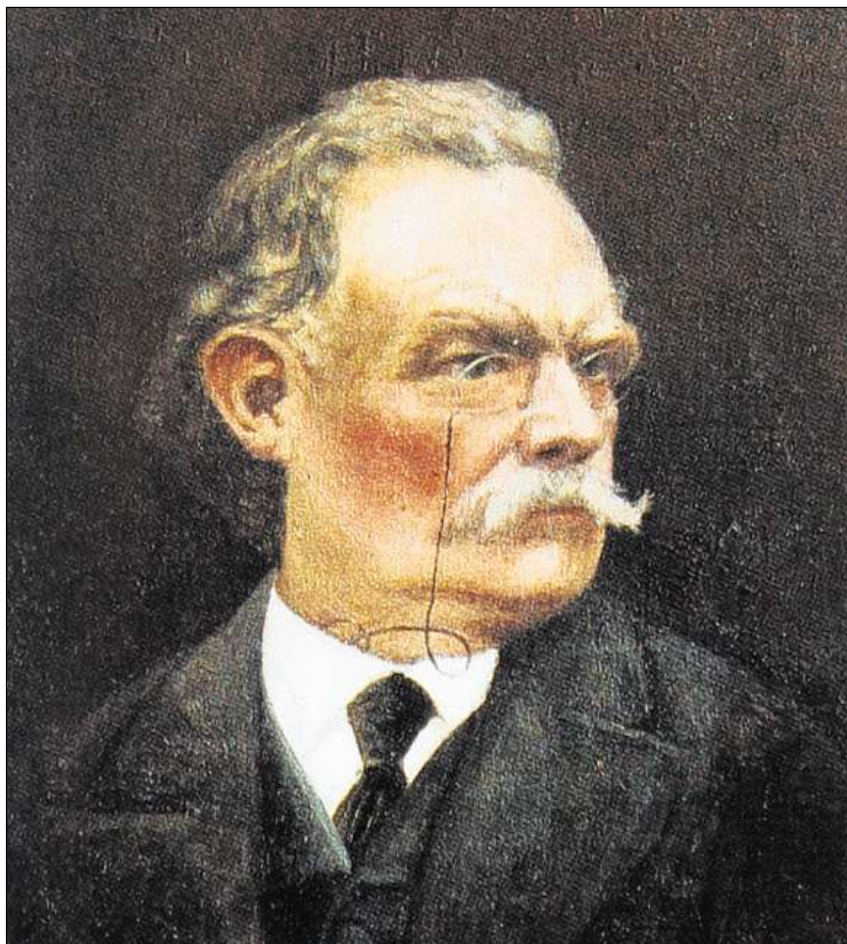
Federaldemocrats, conservativs e cristiansocials

Istorgia da las partidas politicas dal Grischun

■ **La partida cristiandemocratica (PCD) odierna exista dapi il 1971 sco successura da la Partida populara conservativa e cristiansociala. Quella era naschida il 1951 or da la fusiun da la Partida populara conservativa (ch'era sa constituida il 1942 sco successura da la Partida conservativ-democratica) e da la Partida cristiansociala (fundada il 1939).** Il moviment cristiansocial era gia sa fatg valair vers la fin dal 19avel tschientaner; ed er suenter l'unium dal 1951 han ils cristiansocials adina puspè pudì defender singuls mandats en il Cussegl grond. Las ragischs da la Partida conservativ-democratica èn da chattar en l'Allianza federaldemocratica ch'era sa constituida enturn il 1880 or dals Conservativs u Democrats (surtut catolics) ed ils Federalists (surtut reformads). Suenter l'exodus da l'ala reformada vers la Partida liberala ed ils combats interns tranter il «curs vegl» ed il «curs nov» è sa constituida il 1903 la Partida conservativ-democratica.

Federaldemocrats

Per cumbatter il centralissem federal (1872 e 1874) e per sustegnair la revisiun da la Constituziun chantunala dal 1880 han ils Conservativs (oravant tut catolics) ed ils Federalists (oravant tut reformads) en il Cussegl grond furmà ina cuminanza d'acziun. Il 1881 èn ils Conservativs sa preschentads durant in tschert temp sco Partida democratica, dapi l'atun 1881 sco Partida dals vegl-democrats, ed ils Federalists sco Partida federalistica; ensemen han els constituiu l'Allianza federaldemocratica. Els na possedeven ni statuts ni in program im-

Caspar Decurtins (1855–1916), ina da las figuras centralas entaifer la politica catolic-conservativa da l'emprim'ura.

gurus ed a la paritad confessiunala. Il «curs nov», represchentà da Placidus Plattner e Johann Josef Dedual, pretendeva tranter auter la fundaziun d'ina partida puramain catolica e d'uniuns catolicas da lavurers ed

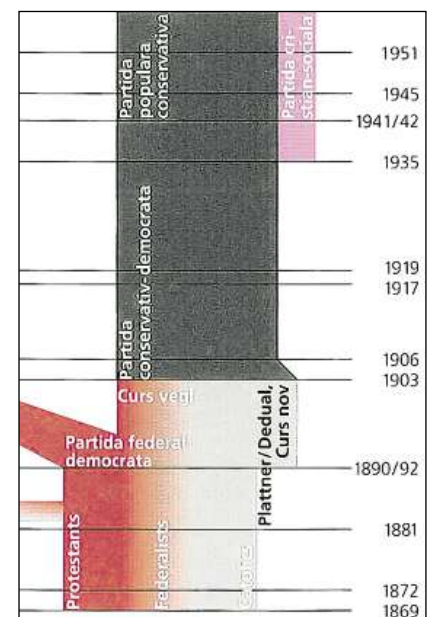
d'ina radunanza da delegads, d'ina fracziun en il Cussegl grond, da radunanzas cirquitalas e da comitès locals. In comitè central dad otg commembers aveva surpiglià la direzziun. La partida cumpigliava oravant tut partisans catolics ed ina pitschna ma impurtanta aderenza reformada, surtut manaders d'opiniun finanziar-main pussants enturn il «Bündner Tagblatt». Malgrà dispitas persunalas internas ha ella pudì ertar, grazia a las cunvegns electoralas cun la Partida liberala, ils mandats dals Federaldemocrats: in mandat en il Cussegl dals chantuns, dus mandats en il Cussegl naziunal e dus en la Regenza grischuna. Il 1919 è s'exprimida la Partida conservativ-democratica en favur dal proporz. Grazia a la reuniun da lavurers ed emploiads en societads cristiansocialas è ella vegnida schanegiada d'in exodus en la Partida socialdemocratica ed en la Partida democratica. Enturn il 1920 han ins era pudì impedir la fundaziun d'ina partida da purs che fiss stada privlusa per la Partida conservativ-democratica ch'è sa preschentada en retschas serradas fin viaden ils onns 1960. La «Neue Bündner Zeitung» discurreva il 1926 da la «schwarze Dampfwalze». In antientralissem rigurus ed il cumbat cun principis catolics cunter il socialissem, il liberalissem e l'indifferenza confessiunala dal stadi univa ils catolics. Allianzas electoralas cun la Partida liberala cunter la Partida socialdemocratica e la Partida democratica han segirà il potenzial d'electurs da la

Partida conservativ-democratica durant il tranterguerras. Ella n'è betg vegnida tanga-da da la disfatta da la Partida liberala, sia fracziun en il Cussegl grond è restada stabila e dal 1925–35 è ella stada la partida la pli ferma en il Grischun. Il 1941 ha la Partida cristiansociala procurà durant in tschert temp per inquietezza interna. La politica da la Partida conservativ-democratica era favuravla al spiert d'iniziativa ed orientada unilateralmain al commerzi ed a l'agricultura. Ella revenditgava dentant la represchentanza politica esclusiva da tut ils catolics. Cun renunziar a ses candidat Josef Desax en favur dal cristiansocial Walter Liesch ha la Partida conservativ-democratica schlià il nuf. Ils 18 d'october 1942 ha ella adattà ses statuts a las novas cundiziuns ed ha reglè sco Partida populara conservativa dal Grischun sia relaziun cun la Partida cristiansociala. Quella aveva entant obtegni il dretg da prender posiziun autonomain mo en dumondas chantunales particularas. Per la propaganda e la preparaziun dad elecziuns aveva la Partida populara conservativa engaschà in secretari en uffizi cumplain. En las tschernas dal Cussegl grond dal 1943 ha ella gudagnà sis ulteriurs mandats sper ils 24 mandats existents. Las autras posiziuns ha ella pudì mantegnair. Il cumbat cultural retardà suenter il 1944 ha dumandà ina solidaritad rigurusa dals catolics. La Partida populara conservativa ha refusà l'expansiun politica da la Partida cristiansociala en las regiuns ruralas, vesend en quella ina tendenza separatistica. Ils 2 da settember 1951 èn omaduas partidas s'unidas a la Partida populara conservativa e cristiansociala. Il favrer 1971 han las duas gruppas fusiunà a la Partida cristiandemocratica (PCD). La transfurmaziun da la partida da cader en ina partida da commembers n'è betg reusida sco giavischà. Il 1951–67 ha il champ conservativ cuntanschì sia culminaziun. Cun ca. 41% da las vuschs en las elecziuns dal Cussegl naziunal è sia partida stada per lunsch la pli ferma. Alura ha la «Lavina nera» cumenzà a luar: fin il 1991 è la Partida populara conservativa respectivamain sia successura, la PCD, regredida cuntinuadamain a 25,5% ed ha pers ses segund mandat en il Cussegl naziunal. Las elecziuns dal Cussegl grond mussan dentant in maletg completamain different: da 30 mandats il 1947 han ils Conservativs e Cristiansocials conquistà otg mandats fin a lur separaziun il 1987. Las tschernas tenor maiorz en cumbinaziun cun la concentraziun regiunala da lur electurs decleran quest fenomen surpudent. Pressa directiva: «Bündner Tagblatt» dapi il 1872 e «Gasetta Romontscha» 1857–1996. Adolf Collenberg

Cristiansocials

Il moviment cristiansocial provegn da l'enciclica papala «Rerum Novarum» dal 1891, per la quala è vegni consultà era Caspar Decurtins. Enturn il 1900 èn vegnidadas

fundadas las emprimas uniuns catolicas da lavurers ed emploiads en il Grischun. Il 1918 han ils lavurers cristiansocials refusà la chauma generala. Suenter la guerra èn els sa reunids en l'associaziun chantunala da las organizaziuns cristiansocialas che cumpigliava il 1922 13 uniuns da lavurers, in'uniun da lavurers a Cuira, mintgamai in'uniun d'emploiads da chasa e d'hotel a Tavau ed a San Murezzan, 11 secziuns da la Cassa da malsaus cristiansociala e 20 secziuns sindacalas. Quest'associaziun vegniva represchentada politicamain da la Partida conservativ-democratica. Il 1929 è sa furmada a Cuira l'emprima gruppa cristiansociala independenta, suandada da secziuns a Tavau ed a San Murezzan. La politica economica ed agrara, proseguida a moda unilateral da la Partida conservativ-democratica, ha manà a l'alienaziun. Ils 15 da november 1936 è vegnida fundada la gruppa politica ch'è sa constituida ils 21 da matg 1939 sco Partida cristiansociala. Quella ha cooperà pli mal che bain cun la Partida conservativ-democratica ed è sa preschentada il 1937 ed il 1940 cun in'atgna glista a las elecziuns dal cussegl da la citad da Cuira ed il 1941 cun Walter Liesch sco cusseglier guvernativ cunter

Svilup dal moviment conservativ tranter il 1870 ed il 1970. (TENOR IG)

Giusep Desax da la Partida conservativ-democratica. Suenter avair accordà a la fusiun politica cun la Partida conservativ-democratica ha questa acceptà Liesch sco candidat cuminaivel. Ils cristiansocials han mantegni la libertad sulettamain en dumondas chantunales particularas e lur fracziun ha pers svelt l'elan, suenter ch'ins aveva impedi l'expansiun da la Partida cristiansociala en las valladas. Ils 2 da settember 1951 èn s'unidas la Partida populara conservativa e la Partida cristiansociala a la Partida populara conservativa e cristiansociala. Dal 1951 fin il 1965 aveva la Partida cristiansociala tschingt fin otg mandats en il Cussegl grond, alura ha ella schlià sia fracziun en consequenza da la bun'armonia cun la partida-mamma. Il 1971 ha ella fusiunà cun la gruppa conservativa a la Partida cristiandemocratica (PCD); la secziun da Cuira è suandada pir il 1973. Il 1987 èn las duas gruppas sa separadas. La Partida cristiansociala disponiva dapi alura da trais, dapi il 1997 da dus deputads en il Cussegl grond. Secziuns èn sa furmadadas en ils circuls da Cuira, Glion e Razén. Ils 13 da zercladur 2000 è ella sa schliada. Organ uffizial: «Bündner Hochwacht» (1925–57). Adolf Collenberg

Compatriots conservativs!

Igl ei schiglioc buca usitau tier nus, de plidier tiel pievel sin via de zircularas. Mo la pussanza arbitraria dils signurs giu Cuera sforza nus tier tala via. Adumbatten han ins emprova, d'astgar defender la verdat ella gasetta de nosa partida. Noss gasetta, che duess esser la «vusch dil pievel», ei oz mo aunc la pussanza d'in per magnats, e tgi che suna buca lur melodia, vegn sforzau de queschier. Ei sto veser o trest ella cunsiensa de nos menaders, che gonca pli ils commembers dell'atgna partida astgan defender lur pervasiun ella gasetta. E pli dater che las elecziuns vegnan, e pli nervus che certs signurs semuossan. Il comitè central fa sut cozza tuts sforzas per ils candidats vegls. Brevs e zircularas vegnan termossas sin tuttas varts admondind cau-vits e gieras, de star en pils vegls e cun tutta forza sforzar si' eis il pievel.

Mo tgei regardienthas eis ei, cura che nus mirain anva, co nies pievel ei vegniun representant, ils davos onns? — La discussiun della B. K. (Bündner Kraftwerke) ha puspè ina gada mussau claramain, sin tgei moda e maniera certs politichers «representant» il pievel: numadamain enaquella ch'ei lavuran **encunter** ses interess e siu beinstar. Ne ha **Dr. Johann Bossi**, che retrai sco president dellas «Forzas Reticas» (Rätische Werke) in pompus salari, forsà lavrua pì bein dal pievel grischun? Las «Forzas reticas», ina fatschenta concurrenta della B. K., ha gidau cavar la fossa all'interpresa cantonale e Dr. Bossi ei sco lur president **conculpents** vià la catastrofa, che ha stuschau nies cantun en ina sperdita de **diesch milliuns!** — Sia posiziun en causa ha mussau claramain, ch'il prosperar d'ina fatschenta privata va ad el **sur** ils basegns de siu pievel. Quei ei siu fatg. Mo la dei Dr. Bossi era trer la consequenza e remetter il mandat sco cusseglier naziunal. In representant, che lavura **encunter** igli interess ed il beinstar de siu pievel, ei buca pli diug vengonts de nosa confonanza.

Ed ord tgei raschuns han ils dus vegls redactors de nosa gasetta conservativa stoviu prender comia da quella? — Suenter fideivel survettsch de passa dudsch onns ha nies conromontsch sigr. Giusep Demont stoviu daventar l'unfreda della prepotenza d'in per magnats, perquei ch'ei saveva buca sedecider, de tschorventar siu pievel en lur favur. E signur Hilfiker ei disgraziav muort siu curaschus passar si' encunter il tuorbel confar dils framassuns. **Per far da car als framassuns da Cuera**, cals quals nies menader conservativ Dr. Bossi patescha amicabile-

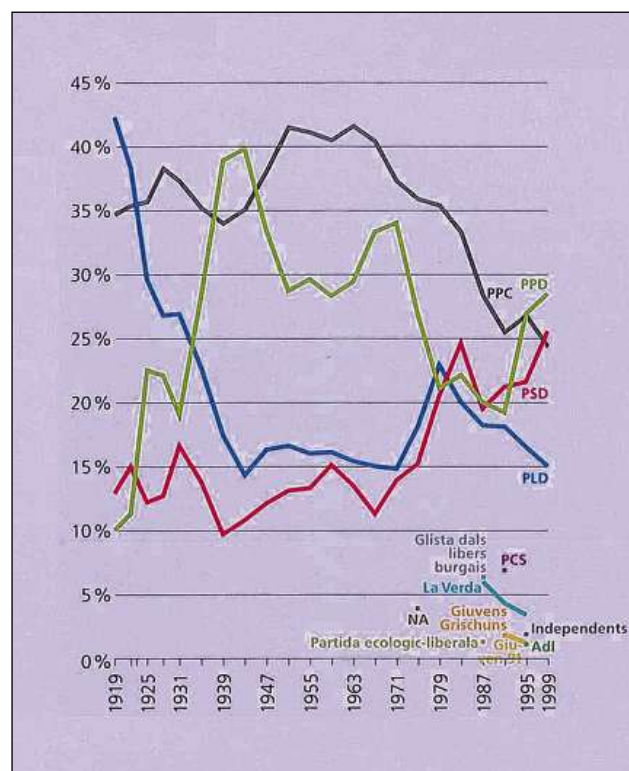
Propaganda electorala dals onns 1920.

pegnavt ni in'organizaziun da partida. L'Unium conservativa da Cuira coordinava las campagnas electoralas. L'allianza attirava era electurs «vagants» posiziunads a dretga da l'ala liberala ed in succurs parzial vegniva dals Grütlians e dals Giuven-democrats (sin ils champs da la politica sociala e dals dretgs dal pievel). Ella ha dominà la scena politica dals onns 1880. Tensiuns internas ed ina malcontentientscha, provocada tar ils electurs tras la politica da cabinet dals notabels, han effectua ina reorganizaziun da la partida il 1891. La suletta midada è dentant stada quella ch'in comitè da set ha surpiglià la direzziun da la nova partida chantunala. La pressa, mandataris e persunas da confidenza han continuà a mobilisar ed instruir il suveran. La confessionalisaziun progressiva sco era il stil da manar ed il program ultrafederalistic da Caspar Decurtins han provocà in exodus da l'ala reformada a l'ala dretga dal champ liberal enturn il cusseglier naziunal Alfred von Planta. L'elecziun disgraziada dal Cussegl dals chantuns dal 1892 ha provocà ina secessiun da la partida. La gronda maioritad enturn Caspar Decurtins e Hermann Sprecher è restada fideila al «curs vegl», vul dir surtut ad in federalissem ri-

impiegads. Suenter lur exclusiun han ils dissidents Plattner e Dedual politisà dal 1893 fin il 1898 independentamain a Cuira ed en ils Tschintg Vitgs. Il 1899 han ils Federaldemocrats decidì da reformar la partida. Fronts internas han dentant retardà l'innovaziun e la partida è sa transfurmada en il process da la reforma fin il 1903 a la Partida conservativ-democratica. Pressa directiva dapi il 1872: «Bündner Tagblatt», «Gasetta Romontscha» e «Graubündner Allgemeiner Anzeiger» (gasetta dissident 1892–98). Adolf Collenberg

Conservativs

La reorganizaziun da l'Allianza conservativa suenter il 1899 ha manà directamain a la fundaziun da la Partida conservativ-democratica dal Grischun. L'october 1901 ha pretendi Alois Steinhauser – sco Placidus Plattner e Johann Josef Dedual diesch onns pli baud – en num d'ina conferenza a Glion la fundaziun d'ina organizaziun cirquitala catolic-conservativa ed ha appellà ils reformads conservativ-federalistics da fundar in'atgna partida. Ils 22 da matg 1903 èn vegnid deliberads ils emprims statuts da la Partida conservativ-democratica. La nova partida chantunala disponiva

Elecziuns dal Cussegl naziunal: Suenter la Segunda Guerra mundiala èn suandadas per la Partida conservativa dus decennis d'aur. (TENOR IG)

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.